

6. Repensar el desenvolupament local en temps de policrisi: la perspectiva de gènere i les economies diverses

Autoria | Antònia Casellas, *Universitat Autònoma de Barcelona*

Un informe recent del Fòrum Econòmic Mundial (WEF, 2023) suggereix que hem entrat en un període històric de «policrisi», entesa com una conjuntura marcada per una crisi multidimensional que inclou l'emergència climàtica, un creixent cost de la vida, recessions econòmiques recurrents i l'augment de la polarització social. Enfront d'aquests riscos, l'informe proposa com a vies a seguir la necessitat de preparar-se i reforçar la resiliència de la societat davant els riscos a llarg termini. En aquest escenari, la pregunta que ens hem de fer és: com podem fer-ho?

Sembla lògic argumentar que si la policrisi és de caràcter sistèmic, és a dir, les diferents crisis estan interconnectades i es reforcen entre elles, intentar sortir-nos-en utilitzant els models de desenvolupament econòmic que ens han portat a la situació actual no és la millor opció. Per això, en primer lloc, cal identificar les mancances dels models dominants de desenvolupament que han imperat fins ara i, en segon lloc, mirar d'iniciar un procés d'elaboració de noves propostes (Casellas, 2015 i 2018).

Repensar com hem de qüestionar el desenvolupament local i la teoria econòmica per poder fer front als reptes presents obliga a preguntar-nos quina teoria, quines polítiques i

quines pràctiques ens hi poden ajudar. De fet, l'esforç de repensar el desenvolupament no és nou. Teories del postdesenvolupament (Escobar, 2005 i 2012; Gudynas, 2014 i 2017) i debats sobre anar «més enllà del PIB» (Stiglitz, 2018; Tomaney, 2017) han contribuït a conceptualitzar el desenvolupament local i regional de maneres diferents. Recentment, en diversos indrets han agafat impuls moviments socials i polítics que intenten construir i oferir visions alternatives o descolonitzadores (Cupples, 2022) del desenvolupament, com el Buen Vivir, Ubuntu i d'altres. Maneres diverses i alternatives d'entendre la societat i els espais econòmics, com les economies diverses (Gibson-Graham, 2006 i 2008) o l'economia fundacional (Foundational Economy Collective, 2020) també han anat guanyant força.

En aquest article ens centrem a presentar esquemàticament què ens aporta la perspectiva de gènere i ecofeminista a la comprensió del que actualment entenem per desenvolupament, tot avançant algunes idees innovadores des de la perspectiva de les economies diverses en tant que nova aproximació al que és o hauria de ser l'economia i el desenvolupament. L'objectiu és començar a repensar el desenvolupament de manera més àmplia i enriquidora.

En els apartats següents, primer abordarem breument característiques de la situació econòmica present identificant algunes de les seves mancances, i a continuació contextualitzarem i aportarem arguments generats des de la crítica

feminista. En la segona part de l'article, ens centrarem a veure quina visió ens ofereix una comprensió nova del que hauria de ser el desenvolupament local a partir d'aportacions de les economies diverses.

El desenvolupament local tal com el coneixem

El model de desenvolupament local actual encara es basa en la presa de decisions en funció d'indicadors tradicionals de desenvolupament econòmic (per exemple: PIB per càpita) i polítiques d'atracció o foment d'activitat econòmica en les quals predominen tendències que s'han imposat des de finals del segle passat. Aquestes tendències inclouen estratègies com el foment de l'atracció d'inversió exterior, el suport al sector econòmic local identificat com a bàsic o principal (per exemple: la indústria automobilitària, el turisme), la incentivació del turisme, l'atracció de talent i el desenvolupament del sòl industrial i urbà, entre d'altres (Casellas, 2018).

En aquest model podem identificar un conjunt de pautes recurrents que es caracteritzen per: 1) el predomini de les polítiques d'innovació i competitivitat al davant de les polítiques d'ocupació i planificació basades a donar respostes a les necessitats i capacitats específiques del context local i de la seva població; 2) la subordinació dels programes de política municipal als programes de creixement econòmic, ja que es considera que en un context de competitivitat global el creixement econòmic ha de tenir prioritat sobre les altres polítiques; 3) la governança difusa en la qual s'identifica el creixent poder de coalicions publicoprivades en el foment del creixement econòmic, cosa que fa difícil diferenciar entre els rols i les prioritats del sector públic respecte al privat, i 4) la importància creixent de l'escala local i la responsabilitat individual en la presa de decisions i la provisió de serveis, alhora que s'emfasitza que

els èxits o fracassos són fruit de la presència o manca d'iniciativa o d'empredoria dels municipis o de les persones, al marge del context del qual es parteix (Jessop, 2002; Casellas, 2007).

En línies generals, des de finals dels anys setanta hem transitat d'un sistema en el qual el sector públic jugava un paper clau en la regulació econòmica i social, a un sistema liderat pel mercat en què el sector públic té un paper secundari davant del poder econòmic, sovint de caràcter marcadament financer i especulatiu. Alhora també podem identificar que som davant de polítiques de creixement pensades des de i per a l'escala nacional i regional, però que són implementades a escala local, sovint al marge de les característiques i necessitats dels municipis i els seus habitants.

El resultat d'aquestes estratègies ha estat la creixent competitivitat entre municipis per atraure inversions i la desigualtat en la distribució de beneficis entre diferents grups socials. Aquests factors, junt amb un augment constant del cost de l'habitatge i l'endeutament de famílies i empreses incentivat per una oferta de crèdit indiscriminat, van propiciar la crisi econòmica global iniciada el 2007-2008.

Curiosament, actualment les respostes a la recessió econòmica mundial que va generar la pandèmia de COVID-19 semblen repetir la mateixa tendència, perquè, tot i que a Catalunya, per exemple, els indicadors macroeconòmics indiquen que hi ha creixement econòmic i que s'estan generant llocs de treball, en l'àmbit microeconòmic —i centrant-nos en l'experièn-

cia quotidiana de nombroses famílies i petites empreses— el creixent cost de la vida està empobrint cada cop capes més àmplies de població, amb especial acarnissament en la població laboral més jove, la poc formada i la d'edat avançada que perd la feina. Podem argumentar que, en general, la necessitat d'obtenció de beneficis en la qual està basat el nostre model econòmic genera sous baixos per a molts treballadors i treballadores. Aquest factor, junt amb un augment disparat dels preus dels aliments, l'habitatge i l'energia, fa que nombroses llars i comunitats tornin a tenir problemes per sortir-se'n.

Dins del caire estructural de la present polícrisi, a aquesta problemàtica socioeconò-

mica cal afegir la crisi climàtica i mediambiental. Una crisi que està profundament interconnectada amb la crisi del cost de la vida i d'una economia centrada en la necessitat de consum continuat i creixent. Com ja se sap des de fa dècades, el creixement econòmic dominant, tant en el seu vessant de producció com de consum, requereix grans quantitats d'energia i materials, i genera també grans quantitats de residus i degradació ambiental en un planeta de recursos finits (Georgescu-Roegen, 1971; Meadows *et al.*, 1972). En aquest context, cal repensar el nostre model de desenvolupament i iniciar el procés de donar propostes alternatives. En les properes seccions presentem una proposta en aquesta línia.

Repensar el desenvolupament i l'economia des de la perspectiva feminista

Al llarg dels anys, les teories feministes han aportat abundants estudis, crítiques i reflexions sobre diferents camps temàtics de l'economia. S'han endinsat en diferents nivells d'anàlisi (micro, meso i macro) i en la crítica de diferents escoles de pensament dominant, tant les pròpies de l'economia clàssica i neoclàssica com les de la tradició marxista.

Inicialment, l'objectiu del moviment se centra a emfatitzar que l'aproximació de la ciència econòmica tradicional al fet econòmic és parcial i enganyosa, perquè amaga una gran part de la realitat econòmica: el treball de les dones. En aquest sentit, la crítica a les limitacions d'indicadors econòmics tradicionals es remunta a les primeres dècades del segle XX, amb els estudis d'Ilena Bailey (1915), Wesley Mitchell (1910) i Margaret Reid (1934). L'any 1934 Reid estableix «el criteri de la tercera persona». Aquest criteri, acceptat en estudis que intenten identificar el valor productiu d'activitats fora del mercat, estableix que és possible

atorgar un preu a la feina feta dins de l'espai domèstic computant, per exemple, quant costaria si s'externalitzés fora de casa. Més endavant, Meredith Edwards (1989) amplia l'anàlisi desenvolupant un grup de criteris des de la perspectiva de «l'oportunitat de cost», amb què argumenta que a partir del salari mitjà dels treballadors es pot calcular la contribució de les dones gràcies a les seves tasques de cura, o bé, considerant que les dones tenen de mitjana un salari mitjà inferior al dels homes, es podria calcular amb el salari mitjà de les dones a l'economia formal, o també a partir del salari mínim interprofessional.

A principis dels anys setanta, la crítica feminista al model de desenvolupament dominant rep un impuls important amb la segona onada del moviment feminista. Aquest període, identificat com a Dones en el Desenvolupament (Women in Development: WID), s'inicia amb el treball de l'economista danesa Ester Boserup l'any 1970 amb el seu llibre *Woman's Role*

in *Economic Development*, en què, a partir investigacions empíriques realitzades a l'Àfrica, qüestiona els resultats dels programes de desenvolupament per a països de l'anomenat Tercer Món. Boserup demostra les afectacions negatives que es generen amb aquestes polítiques quan s'ignora la participació de les dones en el benestar de la comunitat. El seu estudi demostra que les ajudes dirigides exclusivament als homes, justificades perquè són els que tenen una feina assalariada, generen distorsions dins de les comunitats i no solament perjudiquen les dones, sinó que sovint també les famílies i les comunitats. Un exemple el trobem quan els homes eren els encarregats dels pous d'aigua i en tenien les claus, però les dones eren les encarregades d'anar-la a buscar.

En aquest sentit, el treball de WID no va tant orientat a fer una crítica de la idea de desenvolupament, sinó més aviat a buscar la manera de revertir l'exclusió de les dones dels recursos per al desenvolupament. En aquest període es posa èmfasi en el treball productiu i reproductiu de les dones i la seva contribució a les economies locals.

Lourdes Beneiría, reconeguda economista feminista catalana amb una llarga trajectòria internacional en estudis i polítiques de desenvolupament, recorda que, quan va viatjar per primera vegada al Marroc quan treballava per a l'Organització Mundial del Treball als anys setanta, va poder constatar aquest problema. Tot i que en les dades oficials que recollien les estadístiques nacionals i internacionals sobre el Marroc la participació de les dones en l'economia era molt baixa, una observadora atenta a la realitat de la quotidianitat del país podia concloure fàcilment que, mentre que els homes passaven l'estona matant el temps als comerços sense gaires clients (era temporada turística baixa), les dones feien una infinitat de tasques que permetien la subsistència de tota la família: des de totes les tasques de la casa, la cura dels fills, de la gent gran i de persones malaltes, fins a tasques agrícoles o comercials que els indicadors econòmics ignoraven. Davant d'aquesta realitat es va qüestionar la necessitat de repensar quina havia de ser la definició de

treball i quins indicadors s'havien de tenir en compte quan parléssim de *desenvolupament*. Anys més tard, el seu cap a les Nacions Unides, l'economista d'origen indi Amartya Sen, i el seu equip van fer un pas endavant introduint l'índex de desenvolupament humà (IDH) com a indicador econòmic.

L'IDH es va presentar dins del Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament en l'informe de 1990. A hores d'ara s'ha convertit en un dels indicadors estadístics més emprats mundialment, ja que ha aconseguit operar com un indicador simple, similar al PIB, però que inclou dos indicadors més junt amb els ingressos i béns de consum. El primer, un indicador de salut: l'esperança de vida en néixer. I el segon, un indicador social: la taxa d'alfabetització en adults (més la taxa bruta combinada de matriculació en educació primària, secundària i superior, i els anys de durada de l'educació obligatòria). Un petit pas que, com va reconèixer el mateix Amartya Sen a l'Informe de Desenvolupament Humà de 2010, no deixa de ser reduccionista, perquè «l'enorme amplitud de l'enfocament del desenvolupament humà no s'ha de confondre, com passa a vegades, amb l'estret rang de l'IDH [...]. I si bé s'ha guanyat molt (en alfabetització, per exemple), el compromís que mobilitza l'enfocament del desenvolupament humà és concentrar-se en allò que queda per fer, és a dir, allò que exigeix màxima atenció al món contemporani i que inclou des de la pobresa i les privacions fins a les desigualtats i la inseguretat» (Introducció d'Amartya Sen a l'IDH 2010: vi).

Tornant a les aportacions fetes pels estudis feministes, a finals dels anys setanta i la dècada dels vuitanta, l'anàlisi feminista avança cap a les contribucions que s'emmarquen en l'aproximació de Dones i Desenvolupament (Women and Development: WAD). Es tracta d'uns estudis més crítics i conceptuals que lliguen el model de desenvolupament a les característiques del sistema capitalista i que aprofundeixen sobre com i per què els processos d'acumulació i reproducció del capital del sistema capitalista afecten les dones i els homes de manera diferent. El WAD se centra així en la

relació entre patriarcat i capitalisme afirmant que les dones sempre han participat i contribuït al desenvolupament econòmic, independentment de l'àmbit públic o privat, però que la seva contribució en els dos àmbits és capitalitzada pels homes i el sistema econòmic dominant (Benería *et al.*, 2018).

La influència del pensament postmodern, postcolonial i postestructuralista en els estudis de gènere i desenvolupament és capturat per l'acrònim GAD (Gender and Development) a partir de finals de la dècada dels vuitanta i fins a l'actualitat. El GAD introdueix la *interseccionalitat*, és a dir, la necessitat de reconèixer que el gènere interacciona amb altres dimensions que conformen la identitat de les persones, com ara la classe social, la raça, l'ètnicitat o l'orientació sexual. Així, la perspectiva de gènere denuncia el biaix androcèntric de la mirada econòmica, que atribueix a l'home econòmic (*Homo economicus*) característiques que considera universals per a l'espècie humana, però que tanmateix són pròpies d'un ésser humà home, blanc, adult, heterosexual, sa i amb recursos econòmics. La racionalitat d'aquest home econòmic, essencial per a la presa de decisions econòmiques tal com la teoria econòmica l'entén, no afronta els condicionants i reptes que imposa viure en un món en el qual les diferències de sexe, classe social o origen juguen un paper rellevant. Aquest enfocament parlarà de «dones» en plural perquè entén que les experiències de les dones en l'àmbit laboral i econòmic estan condicionades, per exemple, per raons de classe social (Benería *et al.*, 2018).

En últim lloc, l'ecofeminisme, que algunes teòriques defineixen com una tercera ona-

da de feminisme, emergeix en les dècades dels setanta i vuitanta en relacionar l'activisme feminista amb la problemàtica mediambiental. El concepte d'ecofeminisme, introduït per Françoise d'Eaubonne en el seu llibre *Le féminisme ou la mort* (El feminisme o la mort), publicat l'any 1974, argumenta que hi ha importants paral·lelismes culturals i simbòlics entre l'opressió i l'explotació de les dones i l'explotació i el deteriorament de la natura. Per a l'ecofeminisme, la dicotomia entre dones i homes sovint es correspon amb la que s'estableix entre natura i civilització, emoció i raó, tradició i modernitat. En aquest dualisme, la primera meitat de la combinació —dones, natura, emoció i tradició— es considera secundària o obsoleta en comparació amb la segona —homes, civilització, raó i modernitat.

En els seus inicis, l'ecofeminisme considerava que hi ha una essència femenina que situa les dones més a prop de la natura que els homes. En aquest sentit, les dones serien més propenses a protegir els éssers vius i a tenir una ètica de la cura que s'originaria a partir de l'instint maternal. Tanmateix, la tendència de l'ecofeminisme més recent rebutja aquest tipus d'essencialisme. Escriutores com Vandana Shiva, Maria Mies i Bina Agarwal continuen defensant una major sensibilitat i voluntat de protecció de les dones cap a la Terra, però l'origen de la compatibilitat més gran de la dona amb la natura estaria vinculat a la construcció social i històrica del gènere (Seguino, 2010). És a dir, la consciència ambiental de gènere neix de les divisions de rols laborals i socials establertes en sistemes històrics de gènere i classes, i en les relacions de poder polític i econòmic que hi estan associades.

Les economies diverses com a nou enfocament del desenvolupament local

En l'esforç per trobar models econòmics que donin una millor resposta als reptes actuals i amb connexió amb els estudis feministes, dins de la tradició de la geografia econòmica feminista l'aproximació de les economies diverses

ens ofereix l'oportunitat d'entendre l'economia i el desenvolupament local de manera diferent a la tradicional. En els subapartats següents, introduïrem alguns dels seus postulats.

Fer un esforç per pensar diferent

El primer pas per endinsar-nos en aquesta nova aproximació és esforçar-nos a pensar diferent. Això no és fàcil, ja que la ciència econòmica tal com la coneixem té tanta legitimitat que, d'entrada, els seus postulats ens semblen de sentit comú. Davant la seva llarga tradició com a disciplina i pràctica professional, amb els indicadors econòmics àmpliament reconeguts, els models econòmics consolidats i la indiscutible influència social i política, quina credibilitat pot tenir la crítica feminista? La tasca, tal com reconeixen les geògrafes econòmiques feministes Katherine Gibson i Julie Graham (1996 i 2006), no és gens fàcil, però val la pena.

Com s'arriba a generar aquesta nova línia de pensament? En els seus inicis, Gibson-Graham s'interessen per investigar què passa als anys setanta i vuitanta del segle passat quan les empreses tanquen les seves fàbriques al nord-est dels EUA per deslocalitzar-se a països on els costos de producció són més baixos. A Gibson-Graham els preocupa la manca d'expectatives a què han d'enfrontar-se poblacions i famílies que fins aleshores simbolitzaven el somni americà (Casellas, 2011). En aquest context, argumenten que una mirada atenta a la realitat permet identificar que l'economia local, si l'entendem com el que etimològicament indica la paraula —és a dir, com la gestió del que ens permet la vida—, existeix en una àmplia diversitat de

pràctiques, les quals tenen un potencial que val la pena identificar i promoure.

Per identificar-les —i dins del que anomenen la política del llenguatge— Gibson-Graham demostren que el llenguatge i el coneixement dominant influencien la nostra comprensió de la realitat. El coneixement es genera utilitzant el llenguatge, i tots dos produeixen i interpreten la realitat. Per això, en primer lloc, argumenten que cal generar un nou llenguatge. Segons Gibson-Graham, l'economia o els mercats, entesos com una entitat real amb les seves pròpies lleis que opera al marge de les voluntats dels humans, no existeixen. Per exemple, quan els mitjans de comunicació parlen de «què pensen els mercats», elles argumentarien que els mercats, de fet, no existeixen. El que existeix és, d'una banda, una narrativa que els crea (que els atorga legitimitat) i, de l'altra, decisions preses per persones que poden ser d'una manera o d'una altra, que estableixen regulacions d'un tipus o d'un altre, que fomenten la creació d'una infraestructura o no, que atorguen valor a unes accions mentre en devaluen unes altres, tal com ja han identificat els estudis de gènere des del segle xx.

En segon lloc, reivindiquen la capacitat de les persones i les comunitats per generar pràctiques que els permeten subsistir. Per això se centren a analitzar el poder a partir de la ca-

pacitat d'actuar de les persones en el que elles anomenen «la política del subjecte». Com bé han emfatitzat les feministes, «el que és personal és polític». Per fer canvis no cal esperar un canvi radical, una revolució que ho canviï tot. Gibson-Graham consideren que les persones tenim capacitat d'acció i que, en tant que generem canvis o microruptures, les nostres accions

són rellevants. Finalment, Gibson-Graham posen èmfasi en l'acció col·lectiva, el que anomenen «la política de l'acció col·lectiva» (Casellas, 2022). Les persones cooperen i s'organitzen per generar models diferents de funcionar, de generar comunitats i estratègies per donar resposta a les seves necessitats. Per entendre-ho, cal repensar el nostre vocabulari econòmic.

Repensar què són el treball, les empreses i les transaccions

Des de la teoria de les economies diverses es pot argumentar que les polítiques de desenvolupament local fins ara s'han centrat a fomentar el treball, les empreses i les transaccions sota definicions i criteris centrats exclusivament en l'economia de mercat. Però si ampliem la comprensió de què són el treball, les empreses i la diversitat de transaccions que existeixen, les polítiques de desenvolupament local que cal fomentar poden ser molt més riques i àmplies.

Pel que fa al treball, Gibson-Graham reconeixen que la literatura feminista al voltant del treball remunerat i no remunerat de les dones, el treball a la llar, el treball de cures, etc., ha contribuït de manera significativa a ampliar la nostra mirada. Un altre àmbit en què també es pot observar la diversitat del treball es troba a l'esfera del treball dels homes, dins de l'economia de mercat i fora. Aquí, a través de la investigació-acció en àmbits geogràfics diversos, Gibson-Graham identifiquen diferents tipus de treball remunerat i no remunerat, com també diferents formes en què el treball es transfeix, per exemple, a través de reciprocitat o regals. Aquestes evidències ajuden a generar un identificador del treball divers, que diferencia entre treball remunerat (aquell que un treballador realitza dins de l'economia de mercat), treball amb pagament alternatiu (cooperatiu, recíproc o en espècie) i treball no remunerat (com

el treball domèstic, la cura de la família o el voluntariat).

Pel que fa a les empreses, Gibson-Graham s'interessen per identificar models existents de distribució de l'excedent que siguin diferents del de l'empresa de mercat. Aquí valoren l'experimentació que es plasma en l'existència d'una diversitat àmplia d'empreses socials, cooperatives i comunitàries, tant a països pobres com rics. El seu interès al voltant del concepte d'empresa se centra a apartar-se del model dominant d'empresa capitalista com a únic model possible i vàlid d'empresa. Aquesta ampliació es presenta com a necessària si es vol contribuir a construir economies que estiguin directament orientades a la consecució del benestar de la població. Per això, si bé reconeixen l'existència de l'empresa capitalista, també identifiquen empreses capitalistes alternatives (com ho són les empreses públiques o les empreses socialment responsables) i les empreses d'àmbit més ampli que les capitalistes (com ara les empreses socials, cooperatives o d'autoocupació).

Pel que fa a l'esfera de les transaccions i els intercanvis, Gibson-Graham es mostren interessades a qüestionar la idea que, en la mesura que es produeix un intercanvi o algun tipus de pagament, estem automàticament dins del mercat capitalista. De fet, i des d'una perspectiva històrica, el comerç ha existit molt abans de

l'inici del capitalisme industrial. D'altra banda, i encara dins del capitalisme, continuen existint diferents tipus d'interaccions ètiques o alternatives de transacció. El creixement recent d'un altre tipus de mercats, com ara el comerç just i els mercats de bescanvi, aporten evidències de l'existència de models alternatius a les transaccions de mercat capitalistes. En els seus

darrers treballs, Gibson-Graham també han incorporat l'estudi de la diversitat dins de la propietat i les finances (Gibson-Graham, 2006; Gibson-Graham, Cameron i Healy, 2013), en un projecte en construcció que contribueix a descriure un nou mapa del paisatge econòmic (McKinnon, Dombroski i Morrow, 2018).

Aprendre a llegir la diferència: exemple de noves metodologies i indicadors

La política del llenguatge, la política del subjecte i la política de l'acció col·lectiva ajuden a Gibson-Graham a identificar la diversitat dins de les economies locals. Una diversitat que existeix davant nostre, però que la teoria econòmica dominant fa invisible. La realitat, ens diuen, és plena d'activitats que ajuden les persones a poder viure millor; el que passa és que estan invisibilitzades pel coneixement i les pràctiques dominants. La tasca és, doncs, identificar-les i promoure-les.

Un estudi de comunitats del sud de les Filipines il·lustra aquesta aproximació. Amb el seu treball en aquesta zona, Gibson-Graham (2005) i el seu col·lectiu d'investigadores demostren que el desenvolupament local a les Filipines, dins del model dominant, aconsella la integració del país a l'economia global. Per fomentar aquesta estratègia, els programes de desenvolupament local promouen les exportacions com a mecanisme per assegurar el creixement econòmic local. Això significa continuar promovent l'exportació de mà d'obra migrant com a marins i servei domèstic a altres països, intentant alhora atreure ecoturistes internacionals i promoure un canvi de producció agrícola cap al que es presentava fa uns anys com la nova panacea per a les zones rurals endarrerides: l'exportació d'oli de palma.

En aquesta línia, el pla de desenvolupament local realitzat per equips d'experts, tot i

que utilitzaven mètodes de planificació participativa rural per aportar informació detallada sobre les característiques de l'economia i el perfil social dels municipis, partia del format estàndard en desenvolupament comunitari i rural, que es basa en indicadors tradicionals per determinar el nivell de desenvolupament existent. Així, davant de la manca d'estadístiques amb variables econòmiques, utilitzaven indicadors indirectes d'ingressos, com, per exemple, percentatges de nens desnodrits, cases sense aigua corrent, abandonament escolar i llars amb accés a aigua potable. També van recopilar comentaris i valoracions de la població local per tal de determinar com la manera de pensar de la població local s'interposava en el camí per assolir el desenvolupament local desitjat. Per exemple, l'estudi dels experts identificava que la població dels municipis era «gent passiva que espera rebre beneficis de l'Estat» i «colonial», i que presentava la síndrome de *cap cogon* ('començar amb molt d'entusiasme per desinflar-se aviat') o l'actitud de *bahala na* ('deixar les coses a l'atzar').

D'acord amb aquests indicadors, els experts van classificar els municipis com a desavantatjats o avantatjats, i van dissenyar àrees de millora a partir d'una llista d'objectius de desenvolupament per als cinc anys següents. Un resum del que es necessitava per assolir aquests objectius, en tots els casos, va identifi-

car la necessitat de finançament, infraestructura i lideratge local. Gibson-Graham critiquen que, de fet, aquesta recopilació d'informació «científica i neutral» i l'exercici de participació ciutadana van convertir una rica i diversa presència d'atributs municipals en una llarga llista de deficiències, o el que és el mateix: les eines d'estudi van acabar generant «l'objecte a desenvolupar» a la seva mida.

Mentre que en el model tradicional la recollida d'informació i la participació de la comunitat en el pla de desenvolupament es va basar a recopilar dades per tal que els experts poguessin identificar les necessitats dels municipis, des de la perspectiva de les economies diverses, la recerca d'informació i la participació de les comunitats es van orientar a identificar els actius que es podien utilitzar o construir a partir dels recursos locals. Les preguntes van intentar ressaltar les capacitats dels residents dels municipis, no pas les seves deficiències en funció d'uns indicadors estàndards. El nou estudi també es va centrar a fer valdre les denses xarxes d'intercanvi entre persones que contribueixen a la resiliència de la comunitat, a la identitat i al benestar de la població.

Amb aquesta estratègia es van obtenir dades detallades i també històries d'acció comunitària al voltant de projectes col·lectius de desenvolupament amb una llarga tradició al territori. Les reunions van anar orientades a identificar i reflectir situacions per exercir la capacitat de la comunitat i mobilitzar-ne els actius. D'acord amb aquestes discussions, es va

elaborar un mapa molt diferent, ja que no es partia d'un mapa de «necessitats» sinó d'un mapa d'«actius». La recollida d'informació es va organitzar d'acord amb tres conjunts de relacions econòmiques: 1) les formes i els modes de transaccions de béns, serveis i finances; 2) les formes i els modes de remuneració del treball, i 3) les formes i els modes de producció, apropiació i distribució d'excedents en diferents tipologies d'empreses (Casellas, 2022).

L'estudi demostra que l'activitat econòmica que podia emergir a partir de la terminologia i metodologia que ofereixen els models de la ciència econòmica dominant havia de ser necessàriament molt petita. Des de la perspectiva del discurs dominant sobre el desenvolupament, per fer front a les deficiències els municipis havien d'orientar-se a exportar més força de treball o promoure la substitució de la producció de cocs i copra tradicionals per productes agrícoles d'exportació com la colza, un conreu de difícil adaptació al terreny i les condicions meteorològiques. Des de la perspectiva de les economies diverses, s'obrien opcions cap a moltes altres direccions. Per exemple, en les formes de producció es va identificar i fomentar l'elaboració de productes tradicionals, com melmelades i altres productes generats amb productes agrícoles locals. En relació amb les formes i els modes de transaccions de béns, serveis i finances, es va identificar una densa xarxa de pràctiques tradicionals i relacions de donació, intercanvi, préstec, voluntariat i treball recíproc individual i col·lectiu extraordinàriament rica.

Guies ètiques d'actuació

Per fer visible la diversitat econòmica local un pas fonamental és, doncs, aprendre a llegir la diferència. Per avançar en la construcció d'altres mons possibles és necessari ser capaços de veure, d'identificar la pluralitat de pràctiques eco-

nòmiques realment existents en les nostres localitats. La proposta de llegir per a la diferència de Gibson-Graham va, per tant, en contra dels models de desenvolupament dominants i les metodologies rígides (Gibson-Graham, 2008).

Aprendre a veure la diferència implica obrir-se al fet que hi pugui haver relacions de poder múltiples operant alhora. Optar per emfatitzar la diferència en comptes de l'homogeneïtat ha de formar part d'un propòsit conscient. Es tracta de cercar la riquesa de la descripció dins dels àmbits locals i per això cal donar validesa a metodologies diferents dels tradicionals plans i models econòmics.

Alhora, fomentar un desenvolupament responsable enfront de la present polícrisi no pot dependre de continuar ignorant els problemes estructurals presents. En aquest sentit, davant dels urgents reptes mediambientals i de crisi social, la perspectiva de les economies diverses ens aporta unes guies ètiques d'actuació per desenvolupar. Aquestes guies ètiques no es generen a partir del que ens agradaria tenir, sinó a partir de la necessitat de plantejar-nos (Gibson-Graham i Roelvink, 2010):

1. la supervivència: què necessitem realment per sobreviure bé i com equilibrem les

nostres pròpies necessitats de supervivència i benestar amb el benestar dels altres i del planeta;

2. l'excedent: què queda després que les nostres necessitats de supervivència han estat satisfetes, i com redistribuïm aquest excedent per millorar la salut social i ambiental;

3. les transaccions: quina és la varietat de formes amb les quals podem aconseguir allò que no podem produir per nosaltres mateixos, i com duem a terme transaccions amb altres humans i no-humans sota criteris ètics;

4. el consum: què necessitem realment consumir i com podem consumir de manera sostenible i justa;

5. els comuns: què compartim amb altres humans i no-humans i com mantenim, regenerem i cuidem aquests béns naturals i culturals, i, finalment,

6. la inversió: què fem amb la riquesa acumulada i com invertim aquesta riquesa perquè les generacions futures puguin viure bé.

Una tasca de (i entre) tots i totes

El pensament econòmic feminista que s'inicia amb la identificació de la manca de reconeixement de les aportacions de les dones a les economies locals i al desenvolupament evoluciona cap a una crida a un canvi de model de producció i consum més conscient de les limitacions del planeta, i de la interconnectivitat i interdependència entre els humans i els no-humans.

Si anem a l'arrel etimològica del terme *economia*, la primera part de l'arrel grega *oikos* vol dir 'llar' o 'hàbitat', és a dir, allò que manté la vida. La segona part del nom significa 'gestió'. Etimològicament, doncs, l'economia i el desenvolupament local han d'incloure un conjunt ampli de pràctiques que no es poden reduir a una sola lògica o racionalitat, com, per

exemple, la maximització de la utilitat individual.

En aquesta línia, la perspectiva de les economies diverses ens obre a una mirada diferent sobre l'economia perquè considera que la diversitat econòmica ja existeix, que és aquí de forma ontològica i que, en última instància, som nosaltres els qui decidim emfatitzar una cosa o una altra per obrir o tancar possibilitats. El procés de llegir per a la diferència i el marc de les economies diverses ens apropen a la comprensió que, davant dels desafiaments econòmics, socials, sanitaris i ambientals a què les persones i el planeta ens enfrontem, ens cal un canvi de paradigma respecte de què és el desenvolupament. Una tasca que hem de desenvolupar entre tots i totes.

Referències

- BAILEY, I. 1915. «A Study of Management of Farm Homes». *Journal of Home Economics*, 7: 37-38.
- BENERÍA, L.; BERIK, G.; FLORO, M. S. 2018. *Género, desarrollo y globalización una visión desde la economía feminista*. Barcelona: Bellaterra.
- BOSERUP, E.; et al. 1970. *Woman's role in economic development*. Nova York: Routledge.
- CASELLAS, A. 2007. «Gobernabilidad, participación ciudadana y desarrollo económico: adaptaciones locales a estrategias globales». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, XI: 243.
- 2011. «La crisis, la economía geográfica y Julie Graham: alternativas de desarrollo local a partir la crítica feminista». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 31, 2: 31-46.
- 2015. «Políticas de austeridad y rol del sector público: reflexiones desde la necesidad de cambio de paradigma en desarrollo local». A: *Retos y futuro del desarrollo económico local*. Barcelona: Red de Entidades para el Desarrollo Local. P. 69-81. <<http://asociacionredel.com/wp-content/libro/03.html>>
- 2018. *Nous reptes, reflexions i propostes per a un desenvolupament local sostenible. Elements d'innovació i estratègia*. Barcelona: Diputació de Barcelona. <<https://www1.diba.cat/liblioteca/pdf/60118.pdf>>
- 2022. *JK Gibson-Graham. Hacia una economía postcapitalista o cómo retomar el control de lo cotidiano*. Barcelona: Icaria. Espacios Críticos, 15.
- CUPPLES, J. 2022. *Development and decolonization in Latin America*. Nova York: Routledge.
- D'EAUBONNE, F. 1974. *Le féminisme ou la mort*. París: Le Passager Clandestin.
- EDWARDS, M. 1989. «Comments on Chapter 2: Household Productive Activities». A: D. Ironmonger (ed.). *Households Work: Productive Activities, Women and Income in the Household Economy*. Sydney: Allen & Unwin.
- ESCOBAR, A. 2005. «El 'postdesarrollo' como concepto y práctica social». A: D. Mato (ed.). *Políticas de economía, ambiente y sociedad en tiempos de globalización*. Caracas: Universidad Central de Venezuela. P. 17-31.
- 2012. «Preface to the 2012 edition». A: *Encountering development. The making and unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press. P. vi-xliii.
- FOUNDATIONAL ECONOMY COLLECTIVE 2020. *What is the foundational economy?* <<https://foundationaleconomy.com/>>
- GEORGESCU-ROEGER, N. 1971. *The entropy law and the economic process*. Cambridge: Harvard University Press.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. 1996. *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2005. «Surplus possibilities: post-development and community economies». *Singapore Journal of Tropical Geography*, 26, 1: 4-26.
- 2006. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 2008. «Diverse Economies: Collaboration and Community in Economic Geography». *Progress in Human Geography*, 32, 5: 613-632.
- GIBSON-GRAHAM, J. K.; ROELVINK, G. 2010. «An Economic Ethics for the Anthropocene». *Antipode*, 41, 1: 320-346.
- GIBSON-GRAHAM, J. K.; CAMERON, J.; HEALY, S. 2017. *Retomemos la economía. Una guía ética para transformar nuestras comunidades*. Bogotá: Pontificia Universidad Javeriana.
- GUDYNAS, E. 2014. «El postdesarrollo como crítica y el Buen Vivir como alternativa». A: G. C. Delgado Ramos (ed.). *Buena Vida, Buen Vivir: imaginarios alternativos para el bien común de la humanidad*. México: UNAM – CEIICH. P. 61-95.

- 2017. «Post-development and other critiques of the roots of development». A: *The Essential Guide to Critical Development Studies*. Londres: Routledge. P. 84-93.
- JESSOP, B. 2002. «Liberalism, neoliberalism and urban governance: A state-theoretical perspective». *Antipode*, 34, 3: 452-472.
- MCKINNON, K.; DOMBROSKI, K.; MORROW, O. 2018. «The diverse economy feminism, capitalocentrism and postcapitalist futures». A: *Handbook on the International Political Economy of Gender*. Cheltenham: Edward Elgar.
- MEADOWS, D. H.; MEADOWS, D. L.; RANDERS, J.; BEHRENS, W. W. 1972. *Los límites del crecimiento: informe al Club de Roma sobre el predicamento de la humanidad*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- MITCHELL, W. C. 1910. «The rationality of economic activity». *Journal of Political Economy*, 18, 3: 197-216.
- REID, M. 1934. *The Economics of Household Production*. Nova York: John Wiley and Sons.
- SEGUINO, S. 2010. «The global economic crisis, its gender and ethnic implications, and policy responses». *Gender & Development*, 18, 2: 179-199.
- SEN, A. 2010. *Informe sobre desarrollo humano 2010*. Madrid: Mundi-Prensa. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/HDR_2010_SP_Complete_reprint.pdf>
- STIGLITZ, J. 2028. «Where modern macroeconomics went wrong». *Oxford Review of Economic Policy*, 34, 1-2: 70-106.
- TOMANEY, J. 2017. «Region and place III: Well-being». *Progress in Human Geography*, 41, 1: 99-107.
- WEF. 2023. *The Global Risks Report 2023 18th Edition*. Ginebra: World Economic Forum. <<https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2023/>>